

UDK 335.6:316
 Pregledni članak
 Primljeno: 21.09.1993.

Mr. ANTUN ŠUNDALIĆ,
 Ekonomski fakultet Osijek

MORFOGENETSKI PRISTUP DRUŠTVIMA U PRIJELAZNIM PROCESIMA K POST-SOCIJALIZMU

Aktualni trenutak dojučerašnjih europskih socijalističkih sistema je njihovo raspadanje i prijelaz ka nečemu što nije ni socijalizam ni kapitalizam, nego post-socijalizam.

Kraj socijalizma bio je nužan uslijed raspadanja simbiotskih veza među elementima koji su omogućavali njegovo održavanje na političkoj, socijalnoj i ekonomskoj razini.

Novoj zbilji socijalističkih društava suvremena sociologija ne smije prići s morfostatičkih polazišta. Morfogenetski pristup je jedino realan, a nalazimo ga u više teorija novih sistema. Jedna od njih je autopoietična teorija koju prezentiraju Dr. S. Saksida i Dr. A. Lauc. Oba autora nude autopoietičnu konstrukciju izlaza iz kaotičnog stanja društava u prijelazu kako na području regulacije socijalnog sistema, tako i na području managementa.

Tekst je zamišljen kao članak o dostignućima dva projekta: dr. S. Saksida (Ljubljana): Regulacija socijalnog sistema u procesima prijelaza, i dr. A. Lauc: Razvitak Hrvatske od kaosa do autopoiesisa. Riječ je o sociološkim projektima koji, svaki iz svoje zbilje (slovenske, odnosno hrvatske), pokušavaju iznaći socijalno, ekonomski i politički najprikladnije modele prijelaza k post-socijalizmu.

Prolaznost je bitno obilježje svake egzistencije. Prolaznost u vremenu ili vremenitost bića i stvari navikli smo nazivati starenjem. Promjene, pak, u društvu, koje su također "starenje" najčešće smo nazivali društvenom evolucijom, transformacijom, revolucijom,... Za aktualne promjene u zemljama dojučerašnjeg socijalizma možda bi upravo prikladan pojam bio "starenje do onemoćalosti".

Nemoć egzistiranja nekog sustava ogleda se u raspadanju veza među elementima koje su značile njegovo funkcioniranje. Socijalistički sustav, svjedoci smo, doživio je ovakav raspad veza među elementima u tri ključna subsistema: gospodarskom, političkom i socijalnom. Ovaj proces raspadanja, degeneracije i destrukcije socijalizma još nije završen. Njegov kraj treba biti u POST-SOCIJALIZMU, sistemu koji je bitno različit od socijalizma, ali i od klasičnog kapitalizma. Put do njega tek treba izgraditi.

Sociološka teorija, kroz svoje pojedine predstavnike, nastoji iznaći najprikladniji, najmanje štetan, vremenski prihvatljiv,... model prijelaza iz socijalizma u postsocijalizam.

Prema mišljenju Kennetha D. Baileya (Univ California, LA) potrebno je iznaći nove, adekvatne teorije sistema, koje će biti dovoljno osjetljive na duboke i složene promjene društvenih sistema, napose promjene koje se dešavaju u socijalističkim društvima u prijelazu. Za takve procese Parsonsov strukturalno-funkcionalistički model, na primjer, nije prikladan glede svoje statičnosti, napominje Bailey.

Prihvatljivim "teorijama novih sistema" (new systems theory) autor smatra: teoriju sistema života (living systems theory), sociokibernetiku (socybernetics), teoriju socijalne entropije (social entropy theory) i socijalni autopoiesis (social autopoiesis). Svi navedeni teorijski modeli jesu MORFOGENETIČKI, nikako morfostatički.

U red morfogenetičkih modela autor uvrštava i **AUTOPOIETIČKI MODEL** Staneta Saksida, slovenskog sociologa.

U središte svoga istraživanja/projekta Saksida stavlja promjene socijalnog sistema do kojih dolazi u procesima transformacije socijalističkih društava. Kako su socijalistička društva u procesu dezintegracije, ono što iz njih nastaje, ili se pokušava oblikovati, nije niti kapitalizam niti neki drugačiji socijalizam. Bolje je tu novu formu nazvati **POST-SOCIJALIZAM**.

Taj novi realitet dezintegriranog socijalizma u procesima transformacije obilježen je **KAOSOM** na području **REGULACIJE** socijalnog sistema (to je područje djelovanja starih vladajućih grupa, novonastale "mafije", klanova i sl. koji raspolazu znatnim materijalnim i financijskim sredstvima, imaju utjecaja na nacionalne, regionalne, religijske, ... konflikte); također na području **MANAGEMENTA** (nude se savjeti i "rješenja" kojima bi se izbjegao socijalni slom, a sačuvao socijalni mir, rezultat kojih je uglavnom visoka inflacija i kaos).

Kako bi se što uspješnije riješilo ovakvo stanje kaosa u periodu prijelaza socijalističkih sistema, Saksida nudi model **ASIMETRIČNOG DIFERENCIJIRANOG AUTOPOIETIČNOG SISTEMA**. Što je ovaj model, ne samo po svojoj formi već i sadržajno, autor objašnjava ukazujući na dva dijela samog nominalnog određenja: 1. "asimetrična diferencijacija" ovdje nije shvaćena kao asimetrična veza već kao veza u kojoj promjene na jednoj varijabli rezultiraju promjenama na drugoj, no ne i obrnuto; 2. "autopoietičnost" sistema znači da sistem sam proizvodi vlastitu regulaciju, za razliku od alopoietičkih sistema koji su regulirani inputima. No, upozorava autor, to ne znači da su autopoietični sistemi zatvoreni. Naprotiv, oni se samoproduciraju na način da inpute "prerađuju" u outpute.

Primjena ovog modela na regulaciju socijalističkog društva u prijelazu počiva na uvidu da u procesu diferencijacije sistema pojedini elementi imaju nejednak utjecaj - jači ili slabiji. Grupiranjem prema jačini utjecaja nastaje asimetrični dipol kojega čine dva makroelementa: jaki element (strong element) i slabi element (weak element). Makroelemente možemo uočiti na više razina, npr: u socijalnoj stratifikaciji (gornji sloj, donji sloj), u ekonomskom sistemu (subsistemi koji troše, koji proizvode), u političkom sistemu (subsistemi koji dominiraju, koji su podređeni), u sistemu regulacije (subsistemi koji reguliraju, koji su regulirani), u prostoru (razvijene i nerazvijene regije) i slično. Ovako konstruirani model vrlo je upotrebljiv za

kompjutorsku konstrukciju modela u praćenju društvenih promjena.

Kao primjer autor odabire 5-7 poduzeća u Ljubljani i Mariboru. U igru ulaze tri ekipe:

1. jaki element (SE), čine ga financijski, marketinški i tehnički direktori, tj. management;
2. slabi element (WE), čine ga svi ostali namještenici;
3. kontrolna ekipa eksperata/istraživača.

Ako bi došlo do uspostavljanja veze među timovima, npr. na ravni izvršavanja naredbi, moglo bi se doći do konkretnih kvantificiranih pokazatelja o, na primjer, financijskim efektima, produktivnosti poduzeća, produktivnosti svakog djelatnika zasebno, i slično.

U slučaju neprihvatanja modela, istražuje se uzrok, traži se greška te se kroz selekciju elemenata već postojećeg modela gradi novi model.

Ovakvim pristupom autor želi postići četiri cilja:

1. **OPISATI I INTERPRETIRATI** društva koja se kreću od faze socijalizma prema post-socijalističkoj fazi razvoja.
2. **PONUĐITI OBRAZAC** minimalne socijalne, ekonomske i ekološke štete:
 - a) koja je nastala kroz socijalističku fazu,
 - b) koja se javlja u procesu prijelaza (visoka nezaposlenost, velika osobna nesigurnost, visoki rizik tržišne ekonomije, narastanje marginalnih grupa, ...).
3. Predložiti model što **KRAĆEG VREMENSKOG PRIJELAZA** od socijalističkog prema post-socijalističkom tipu društva (u Sloveniji).
4. **OSPOSOBITI** managere i donositelje odluka za provođenje 2. i 3. cilja.

MORFODEGENERATIVNI I MORFODESTRUKTIVNI SISTEMI U SOCIJALIZMU

Za razliku od morfostatičnog načina regulacije sistema koji nastoji održati ravnotežu dijelova sistema, morfogenetički pristup ukazuje na promjene elemenata u strukturi sistema. Ako su te promjene devijantne i destruktivne, tada je riječ o morfodegenerativnim i morfodestruktivnim sistemima. Ovi potonji su vrlo prisutni u situacijama raspadanja socijalističkih društava. Da bi njihova štetnost bila što blaža, pa čak i da se potpuno eliminira, Saksida je mišljenja da je lijek u primjeni morfogenetičkih modela, kakav je i njegov

"model asimetričnog diferenciranog autopoietičkog sistema".

Sva socijalistička društva su prošla faze morfodegeneracije i morfodestrukcije. Prema Saksidinom tumačenju riječ je o raspadanju simbiotskih veza među elementima sistema, a što je dovelo do gubljenja energije, tj. do slabljenja "cjelokupne usluge sistema". U takvoj situaciji sistem nije u stanju funkcionirati niti na ekonomskoj, socijalnoj pa niti na političkoj razini. Iz takve morfodestruktivne faze prijelaz u morfogenetsku događa se na dvije linije:

1. UNUTAR samog morfodestruktivnog sistema stvaraju se nove veze među elementima;
2. INPUTI IZ OKOLINE (npr. ideje zapadne demokracije) potiču stvaranje novih veza

Da bi kombinacija ovih dviju bila što uspješnija te da bi prijelaz prema post-socijalizmu bio što bezbolniji i kraći, Saksida ukazuje na veliku korist od primjene AUTOPOIETIČKOG modela čiji su ciljevi vrlo konkretni.

Za bolje razumijevanje morfodegenerativnih procesa u socijalizmu autor daje poredbu s kapitalizmom.

U KAPITALISTIČKIM zemljama morfogeneratorski procesi se svode na ekspanziju kapitala (koje je cilj profit, akumulacija i mogućnost novog ulaganja) i rast produktivnosti. Unutar ekonomskog subsistema javljaju se autonomni regulatori: tehnološki napredak (inovativnost), stvaranje i propadanje poduzeća, tržišni odnosi ponude i potražnje. Regulacija unutar sistema je, dakle, tržišna, ne planska.

U SOCIJALISTIČKIM zemljama morfogeneratorski procesi su zamišljeni kroz ukidanje privatnog vlasništva i profita od poduzetništva, egalitarizam u plaćama, ukidanje nezaposlenosti, socijalno blagostanje. Ovi procesi nikada nisu ostvareni uslijed procesa morfodegeneracije i njenog vrhunca u morfodestrukciji. To se očitovalo u sljedećem: razvoj teške industrije po cijenu svega ostalog, zanemarivanje troškova industrijalizacije i infrastrukture, ulaganje u vojnoindustrijski kompleks, represija i zapostavljenost u poljoprivredi, sveukupna usmjerenost na dugoročni razvoj. Sve je to djelovalo demotivirajuće na populaciju, no sve se odvijalo prema planskom sistemu regulacije, strogo centralističkom.

Simbiotske veze među grupama (elita - neelita) održavane su ideologijom o budućoj jednakosti, aktivnošću članova KP, represijom nad "krivcima".

Socijalistički sistem se pokušao braniti pred brojnim devijacijama poduzimanjem čestih reorganizacija, ekstenzivnom gradnjom novih objekata, otvaranjem novih radnih mjesta, a djelimično i represivnim mjerama.

Socijalizam, zbog zaostalosti svog institucionalnog sistema i nemogućnosti da udovolji vlastitom tehnološko-ekonomskom potencijalu, je morao doživjeti slom. Iako su socijalistički sistemi, glede tehnološko-ekonomske paradigme, još na razini tejlorovskog (fordovskog) tipa proizvodnje, period prijelaza prema post-socijalizmu mora biti vođen idejom o INFORMACIJSKOM DRUŠTVU.

Da bi se ušlo u informacijsko društvo neophodno je ispuniti, naglašava Saksida, tri bitna zadatka:

- 1) razviti informacijsko-komunikacijsku paradigmu
- 2) paradigmi prilagoditi organizaciju, institucionalne i populacijske simbiotske mreže
- 3) održati barem istu razinu sigurnosti populacije i zadovoljenja potreba kao u prošlom sistemu.

Rješavanje ovih zadataka je condicio sine qua non za svako društvo u prijelazu prema post-socijalizmu. Morfogenetski teorijski modeli, među koje spada i autopoietički, čini se, svojim pristupom u razumijevanju postojeće stvarnosti, nude prihvatljive modele regulacije. Jedan od prihvatljivih je i model slovenskog sociologa Staneta Saksida.

Blisko razmišljanje u traženju što lakšeg modela prijelaza prema post-socijalizmu nalazimo u teorijskom pristupu dr Ante Lauca. Njegov autopoietički model ima više dodirnih točaka s naprijed izloženim modelom S. Saksida.

Lauc je mišljenja da su morfostatički teorijski modeli neprikladni za suvremenu sociologiju. Oni su alopoietički. Nasuprot takvih pristupa, autor nudi autopoietičku interpretaciju i konstrukciju zbilje. U svojoj analizi propadanja socijalizma i perioda prijelaza prema post-socijalizmu u Hrvatskoj, autor gradi autopoietički teorijski model kojemu je cilj ostvarenje razvitka "od kaosa do autopoiiesisa". Autopoietičku iznovu, riječi su autora, valja graditi na osobnoj, organizacijskoj, gospodarskoj i kulturnoj razini. Kriteriji na kojima iznova počiva jesu: efikasnost, etičnost, estetičnost i ekologija. Nijedan od ovih kriterija ne smije biti zaobiđen niti na jednoj razini.

Prva razina Laucovog autopoietičkog modela je OSOBNI razvitak koji mora biti autopoietičan, tj. osoba uvijek mora biti subjekt svakog procesa. Time se

povećava motivacija koja otvara put k drugom subjektu te se uspostavlja bitno kvalitetnija komunikacija. Druga razina, ORGANIZACIJSKI razvitak, mora biti rukovođena konceptom visokih svjetskih dostignuća ("just in time"), bez škarta u proizvodnji ("total quality"). GOSPODARSKI razvitak, kao treća razina, svoje uporište mora imati u čovjeku. Ulaganje u čovjeka je od presudnog značaja za dugoročni gospodarski razvitak. U KULTURNOM razvitku, četvrta razina, uz estetičku dimenziju autor naglašava važnost i etičnosti u nuvoj kvaliteti komunikacije.

Kao pretpostavka za iskorak u naprednu budućnost, prema Laucu, je ostvarenje povezanosti visoke efikasnosti i etičnosti. "Sve više postaje jasno da je moralitet pojedinca i zajednice osnova razvitka. Jugoslavija je propala jer taj zakon nije poštovala." - naglašava Lauc i to zorno predočava kroz odnos potrošnje i proizvodnje. Četiri su mogućnosti:

- A) puno rada, puno dobiti;
- B) puno rada, malo dobiti;
- C) malo rada, puno dobiti;
- D) malo rada, malo dobiti.

Kako je sistem SFRJ C mogućnost učinio najpoželjnijom, a za mnoge i ostvarivom, rezultat toga bio je raspad sistema s tragičnom završnicom u krvavom ratu.

Ovaj model (četiri mogućnosti - ABCD) možemo primijeniti u svakoj sredini nove hrvatske države te vidjeti da li se desio izvjestan pomak u povezivanju efikasnosti i etičnosti. Za svaki gospodarski, socijalni ili pravni razvitak društva to je bitno. Tome nas može poučiti najrazvijeniji dio svijeta, a na nama je da inpute

napredne okoline pretvaramo/prerađujemo u outpute, što je svojstveno autopoietičkim sistemima.

Na kraju treba reći da je, po mišljenju autora, rezultat autopoietičkog pristupa DOSEZANJE SLOBODE, kako na razini osobe, tako i na razini sistema. Time bi se zakoračilo gospodarski u post-kapitalizam, politički u post-socijalizam i kulturno u post-nacionalizam.

ZAKLJUČAK

Na samom početku spomenuti teorijski model T. Parsonsa (strukturalno-funkcionalistički) označen je kao morfostatičan i kao takav neprikladan za istraživanje društava u fazi prijelaza iz socijalizma u post-socijalizam. Konkretno, to je vidljivo iz Parsonsova određenja društva kao "...onog tipa društvenog sistema, ... , koji postiže najviši stupanj samodovoljnosti kao sistem u odnosu na svoja okružja". (Društva, 1991. Zagreb, A. Cesarec, str.19) Parsonsov model više govori o održavanju sistema, bilo to u prvobitnim, prijelaznim ili modernim društvima, nego što govori o promjeni. No, treba imati u vidu činjenicu da se Parsons nije imao prilike sresti s fenomenom kraha socijalizma.

Danas, pak, procesi usmjereni prema post-socijalizmu naša su zbilja koja traži modele nove analize i interpretacije. Ustrajavati u tumačenju aktualnih procesa pojmovima "modernizacija", "demokratizacija", "industrijska prestrukturacija" i sličnim, značilo bi nedovoljno razumijevati aktualnu zbilju društava u periodima prijelaza. Naprijed izložena dva morfogenetička modela jesu upravo pokušaj NOVOG TEORIJSKOG PRISTUPA NOVOJ ZBILJI.

LITERATURA

1. *Bailey, D. Kenneth*: Review of "Regulation of Social Systems in Processes of Transition"

2. *Lauc, Ante*: Razvitak Hrvatske od kaosa do autopoiesisa

3. *Saksida, Stane*: Regulacija socijalnog sistema u procesima prijelaza

Antun Šundalić, B.S.

MORPHOGENETIC APPROACH TO SOCIETIES IN TRANSITION PROCESSES TOWARDS POST-SOCIALISM

Summary

The current moment of the quite recent socialist countries of Europe is marked through their desintegration and transition into something which is neither socialism nor capitalism, but which can be denoted as post-socialism. The end of socialism was inevitable due to the falling appart of the symbiotic bonds between those elements which made possible the existence of socialism on the political, social and economic level.

Modern sociology mustn't approach the new reality of the socialist countries from the morphostatic viewpoint. The only realistic approach is the morphogenetic approach, which can be found in a number of theories of new systems. One of them is the autopoietic theory, found in the work of Dr. S. Saksida and Dr. A. Lauc. Both authors offer an autopoietic construction of a way out of the chaotic state of societies in transition, both in the field of the regulation of the social system as wel as in the field of management.